

Joanna ŁAWNIKOWSKA-KOPER
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

**W KRAINIE NIEPAMIĘCI. CYWILIZACYJNE
KONTEKSTY RECEPCJI POWIEŚCI ARNO GEIGERA
*STARY KRÓL NA WYGNANIU***

Abstract

**In the land of oblivion: Civilization and Its Contexts in the Reception
of Arno Geiger's novel, *Der alte König in seinem Exil***

In texts concerning culture as well as literary works, old age and illness have become quite frequent twenty-first century subjects. In their literary works, authors present contemporary configurations of old age and employ their experiences of civilization taken from the last few decades. There is recognition that while the average life expectancy has risen, there has also been an increased instance of those diseases connected with senility. When the Austrian writer, Arno Geiger, in *Der alte König in seinem Exil* [*The Old King in His Exile*], relates his own efforts to control his father's Alzheimer's disease, he adds a universal character to his personal experience. The book was critically well-received, and the author was undulated with literary awards. The first interpretations of the work have already moved through academic circles. When Świat Książki published Karolina Niedenthal's translation of Geiger's book in Poland, it was favourably received by readers. However, there are still not any interpretations, reviews in the literary media, or literary and historical discussions concerning the book. Despite this quantitative disproportion as regards the comparison of the reception of Geiger's book in Poland and its reception in German speaking countries, it is possible to select one element they have in common. Readers have reacted spontaneously and universally in their acknowledgement of the indispensable ethical values they have found in the text.

Keywords: Austrian literature, Arno Geiger, old age and illness, Alzheimer's disease.

Starość i choroby w literaturze

Wiek XXI. Niezależnie od kwestii aksjologicznych, żyjemy dziś inaczej niż nasze matki, nasi ojcowie, dziadkowie czy pradziadkowie. Inaczej się ze sobą komunikuje-

my, inna jest nasza mobilność, umiejętności akomodacyjne i pojawiające się wciąż nowe wyzwania i możliwości. A przede wszystkim żyjemy dłużej. Bajkopisarz Ezop, pisząc o starości, odnosił się do średniej oczekiwanej długości życia w momencie narodzin wynoszącej ok. trzydzieści lat¹. Według roczników statystycznych i studiów demograficznych dzisiaj średnia długość życia Europejczyka to ponad 78 lat, (Szwajcarzy 80, Austriacy 79, Niemcy 78, Polacy 77), ale coraz więcej jest wśród nas osób długowiecznych: odsetek stulatków stale wzrasta, a według badań demograficznych w 2050 r. dzisiejsza liczba 324 tysięcy osób w wieku matuzaleмовym osiągnie dziesięciokrotność i wyniesie ponad trzy miliony².

Literatura minionych epok przedstawiała starość zgodnie z cywilizacyjnym doświadczeniem i obowiązującym kanonem estetycznym³. Jak piszą Ulrike Wedder i Stefan Viller we wstępie do poświęconego starości i literaturze tomu „Zeitschrift für Germanistik”, starość jest przecież jednym z najważniejszych tematów literatury⁴. Na kartach powieści i na scenach teatralnych spotykamy dobrotliwych, złośliwych, mądrych, śmiesznych, godnych i niegodnych starców, a znane literackie topoty to pochwała starości, skarga na starość czy też urąganie starości. Konstatacja ta dotyczy wszystkich kręgów kulturowych i wszystkich gatunków literackich. Stąd w naturalny sposób starość i procesy starzenia są przedmiotem badań literaturoznawców. Pisarze ukazują starość w różnych kontekstach, z opartym na rzeczywistym doświadczeniu obrazem łączą często wyobrażenie starości. Taka projekcja zawiera najczęściej elementy stereotypu i odpowiednio do przyjętej strategii służy uwzniośleniu bądź odbrazowaniu czy nawet ‚zdetronizowaniu’ starości. Starzenie się dopuszcza bowiem przynajmniej dwie główne perspektywy badawcze: medycyno-biologiczną i filozoficzno-psychologiczną. Pierwsza odpowiada za ukazanie nieuchronności i ciągłości procesów degradacji i utraty sprawności człowieka, druga

¹ Por. H. Bachmeier, *Späte Jahre – Das Alter in der Literatur*, „Online Zeitung für Generationen”, www.senline.net/index.php?page=322 [stan z 21.11.2014]; R. Caspari, *Jak wydłużyło się życie*, „Świat Nauki” 2011, nr 9 (241), s. 26–31; L. Stomma, *A jeśli było inaczej... Antropologia historii*, Wydawnictwo Sens, Poznań 2008, s. 8.

² Według rocznika statystycznego w Polsce wg. stanu na 31.12.2013 żyło 4242 stulatków, podczas gdy w 2002 r. było ich 1240 a w roku 2009 liczba ta wynosiła 2414. Zbliżone dane dla Niemiec: w roku 2000 – 6000 osób powyżej 100 lat, a w 2010 już 13 000; jednocześnie oczekiwana średnia długość życia w momencie narodzin podwoiła się w Niemczech w porównaniu z rokiem 1880/1881. Źródło: www.zdwa.de/zdwa/artikel/index_dateien/index_04W3DnavidW2639.php [stan z 21.09.2014]. W Austrii żyje obecnie (dane z grudnia 2014) 1400 osób, które przekroczyły 100 lat życia, w roku 1990 było ich zaledwie 200. Źródło: derstandard.at/1360160918482/Clubder-Hundertjaehrigen-Verzehnfachung-bis-2050 [stan z 21.09.2014]. Szacunki ONZ zakładają dziesięciokrotny wzrost liczby stulatków do roku 2050.

³ Nasze wyobrażenia starości mają swoje pierwowzory w Biblii i tekstach mitów. Por. G. Minois, *Historia starości. Od antyku do renesansu*, przeł. K. Marczewska, Wydawnictwo Marabut, Warszawa 1995, s. 22.

⁴ Por. U. Vedder, S. Willer, *Alter und Literatur. Einleitung*, „Zeitschrift für Germanistik”, Neue Folge XXII. 2012, nr 2, red. U. Vedeer, S. Mortus i in., Peter Lang, Frankfurt a. M. 2012, s. 255–258.

wręcz przeciwnie: koncentruje się zazwyczaj na ukazaniu zdobywanego z wiekiem doświadczenia, wiedzy i samowiedzy⁵. By w sposób obiektywny prowadzić dyskurs o starości w literaturze, badacze współcześni muszą analizować obrazy starości i starzenia się w odniesieniu do ich obecności w kulturze. Podobne założenia ma rozwijająca się gerontologia kulturowa zorientowana na badanie starości, świadectw starzenia się przekazywanych i rozpowszechnianych w mediach, a także artefaktów literackich – celem wyselekcjonowania obrazów związanych z jesienią życia⁶. Współcześnie literackie obrazy starości postrzegać należy jako zapisy o znacznym potencjale performatywnym, co postulują Vedder i Willer. Dzięki temu można w sposób produktywny zakwestionować oraz zmienić powielanie i utrwalanie stereotypów, niezmienną chronologię etapów życia i linearność życiorysów⁷. Komparatysta Bernd Blaschke ze zdziwieniem konstatuje, że nie napisano dotąd kanonicznego historycznoliterackiego studium na temat starości⁸. Współczesne literackie wyobrażenia i projekcje starości już teraz wydają się więc ważnym rozdziałem tej monografii, która czeka na swoich autorów.

Alzheimer i demencja w literaturze

Dzisiejsze obrazy starości i starzenia się swoją ekspresję czerpią z pozaliterackiego doświadczenia, które jest udziałem Europy. Europa się starzeje, a starzejąca się Europa to nowe doświadczenie dla rodzin i społeczeństw. Tematem nowym w publicystyce i literaturze jest jakość życia ludzi starszych i bardzo starych⁹. Oprócz no-

⁵ Tamże, s. 255.

⁶ Por. H. Bachmeier, *Späte Jahre – Das Alter in der Literatur*.

⁷ U. Wedder, S. Viller, *Alter und Literatur*.

⁸ Por. B. Blaschke, *Altersphantasien in modernistischer Literatur. Wie Eliot, Proust und Svevo durch Vergreisungs-Visionen die Literatur erneuerten*, [w:] „fundiert. Das Wissenschaftsmagazin der FU Berlin” 2004, nr 1, s. 42–49. Starość i społeczne aspekty starzenia się są przedmiotem badań prowadzonych przez Miriam Haller. Ich wyniki opublikowała w licznych artykułach: M. Haller, „Ageing trouble”. *Literarische Stereotype des Alter(n)s und Strategien ihrer performativen Neueinschreibung*, [w:] *Altern ist anders*, red. IFG, (= ALTERnativen. Schriftenreihe des InitiativForum Generationenvertrag, Bd. 1.), Lit Verlag, Münster 2004, s. 170–188; M. Haller, „Unwürdige Greisinnen”. *Ageing trouble’ im literarischen Text*, [w:] *Alter und Geschlecht. Repräsentationen, Geschichten und Theorien des Alter(n)s*, red. H. Hartung, transcript Verlag, Bielefeld 2005, s. 45–63; M. Haller, *Die ‚Neuen Alten‘? Performative Resignifikation der Alterstopik im zeitgenössischen Reifungsroman*, [w:] *Alterstopoi. Das Wissen von den Lebensaltern in Literatur, Kunst und Theologie*, red. Th. Fitzon i in., De Gruyter, Berlin, New York 2009, s. 229–247. Wśród nowszych publikacji polskich na uwagę zasługuje opracowanie poznańskiej badaczki Agnieszki Czyż: tejże, *Na starość. Szkice o literaturze przełomu tysiącleci*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2011. Autorka podnosi kwestię obecności społecznych obrazów starzenia się i ich kreowania w odniesieniu do ich literackich reprezentacji.

⁹ Por. *Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa. Diagnoza i program działania*, PAN, Komitet Prognoz „Polska 2000 plus”, Warszawa 2008; A.A. Zych, *Przekraczając „smugę cienia”. Szkice z gerontologii i ta-*

wych możliwych funkcji w społeczeństwie obejmujących aktywizację seniorów, z procesem tym związane są nowe wyzwania wynikające z postępujących procesów biologicznych: demencji i choroby Alzheimera czy choroby Parkinsona¹⁰. Do form doświadczenia i opisu starości w tekstach kultury odwołuje się tłumaczony z angielskiego pogładowy i przekrojowy tom *Alter. Eine Kulturgeschichte* wydany w 2005 r.¹¹ Literatura niemieckiego obszaru językowego, w której omawiany temat pojawił się z dużą intensywnością w pierwszych latach nowego milenium, doczekała się już pierwszych analiz i ważnych interpretacji. W obszernej i bardzo szczegółowej rozprawie doktorskiej, wydanej jako monografia w 2010 r. w Tübingen¹² *Figurenmodelle des Alters in der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*, podejmuje go Miriam Seidler. Autorka odwołuje się w niej polemicznie do rozprawy analitycznej *Das Alter würdigen. Altersbilder und Bedeutungswandel des Alters* socjologa Gerda Göckenjana. Autor ten nie analizuje rzeczywistości życia osób starych w perspektywie historycznej, lecz bada obecność tematu starości w dyskursach¹³. Jedną z najwnikliwszych syntez demencji w literaturze współczesnej jest jak dotąd artykuł Ulrike Vedder *Erzählen vom Zerfall. Demenz und Alzheimer in der Gegenwartsliteratur*. Autorka przedstawia w nim między innymi powieści *Aus der Nacht* Cecile Wajsbrot (2008) i *Demenz. Abschied von meinem Vater* Tilmana Jensa (2009) w imię tezy „zapominanie qua demencja to chęć zapomnienia”. W wymienionych książkach temat utraty pamięci ma implikacje historyczno-polityczne i teoretyczno-memorialne. Stanowią one bowiem symptomatyczne połączenie dyskursu pamięci i pogłębiającego się w wyniku demencji tracenia pamięci¹⁴. Teksty literackie, w których pojawia się temat choroby Alzheimera, mogą mieć zatem w pierwszym rzędzie podłoże dyskursu pamięci, ale są i takie, których wyznacznikiem teoretycznym są współczesne dyskursy o starości i starzeniu się, a te mają z kolei odniesienia demograficzne, medyczne i antropologiczno-kulturowe. Przykładem takiej literatury jest książka Arno Geigera *Der alte König in seinem Exil* (2011).

---

natologii, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2013; A.A. Zych (red.), *Poznać, zrozumieć i zaakceptować starość. Wybór materiałów konferencyjnych*, Over Group, Łask 2012. Tendencje opisane przez socjologów i antropologów kulturowych stanowią wyjaśnienie ogromnej popularności, jaką zdobyła w Europie książka Jonasa Jonassona *Stulatak, który wyskoczył przez okno i zniknął*, przekł. J. Myszkowska-Mangold, Świat Książki, Warszawa 2014.

¹⁰ W Polsce, wzorem USA i innych krajów europejskich, działa Polskie Towarzystwo Alzheimerowskie. Jego misją jest edukacja społeczeństwa i działanie na rzecz chorych i ich rodzin. Temat podejmowany jest w licznych tekstach publicystycznych w prasie, radiu i TV. Wiele osób z establishmentu publicznie mówi o walce z chorobą Parkinsona, m.in. pisarz Jerzy Pilch czy krytyk Tadeusz Sobolewski.

¹¹ P. Thane (red.), *Das Alter. Eine Kulturgeschichte*, przekł. z angielskiego D. Oetzmann i H.M. Langer, Primus Verlag, Darmstadt 2005.

¹² M. Seidler, *Figurenmodelle des Alters in der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*, Narr Verlag, Tübingen 2010.

¹³ Tamże, s. 13.

¹⁴ U. Wedder, S. Viller, *Alter und Literatur*, s. 274.

Twórczość Arno Geigera

Autor Arno Geiger jest od ponad dziesięciu lat intensywnie obecny na niemieckojęzycznym rynku wydawniczym. Sławę przyniosła mu bestsellerowa powieść *Es geht uns gut* z roku 2005, wydana w Polsce w tłumaczeniu Karoliny Niedenthal przez Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza S.A. w 2009 r. z polskim tytułem *U nas wszystko dobrze*. Korzystając z koniunktury na nową powieść rodzinną i w istotny sposób ją kształtując, Arno Geiger w niezwykle erudycyjny sposób opowiada w tym utworze o losach trzech pokoleń rodziny Philipa Erlacha, kreśląc jednocześnie panoramę losów Austrii między anszlusem a czasami współczesnymi, ukazując jednocześnie niespektakularną codzienność bohaterów na tle spektakularnych wydarzeń dziejowych¹⁵. Niemiecka Nagroda Literacka była pierwszym z ważnych wyróżnień, które pisarz zbiera nieprzerwanie, publikując regularnie książki z pogranicza poczytnej, docenianej przez masowego odbiorcę beletrystyki i literatury wysokiej. Po dobrze przyjętym zbiorze opowiadań *Anna nicht vergessen* (2007) czytelniczy sukces odniosła powieść obyczajowa *Alles über Sally* (2010, wydanie polskie: *Wszystko o Sally* 2014, w przekładzie Elżbiety Kalinowskiej i Marii Przybyłowskiej), pozwalająca wnikliwemu czytelnikowi zmierzyć się nie tylko z tematem rewolucji obyczajowej, feminizmu, zjawisk tak współczesnych jak poliamoria, czy (w kontekście socjologicznym) nowa mieszczańskość. Jest to przede wszystkim jedno z nielicznych w literaturze niemieckojęzycznej studium kryzysu wieku średniego kobiety autorstwa pisarza-mężczyzny, tekst wolny od zapędów ideologicznych i taniego dydaktyzmu¹⁶. Po tej powieści świadczącej o żywym i bardzo plastycznym słuchu społecznym Geigera, spod jego pióra wyszedł niewielki tom wymykający się jednoznacznym klasyfikacjom gatunkowym. Książka *Der alte König in seinem Exil*, przełożona w 2013 r. na język polski przez Karolinę Niedenthal i wydana nakładem Wydawnictwa Świat Książki pod tytułem *Stary król na wygnaniu*¹⁷, to literacki dziennik Arno Geigera, syna i pisarza pielęgnującego chorego na demencję ojca – Augusta. To także projekcja lęków większości społeczeństwa na temat starości i związanej z nią nieuchronną w późnych latach degradacją ciała i umysłu. Książka na tyle ważna, że już w roku jej publikacji autor otrzymał cztery wyjątkowe wyróżnienia: Ehrenpreis des Deutschen Hospiz- und Palliativ-Verbandes (DHPV), Preis „Die zweite Realität” der Schweizer Demenz-Stiftung „Sonneweid”, Literaturpreis der Konrad-Adenauer-Stiftung

¹⁵ Por. J. Ławnikowska-Koper, *Polyvalentes Ich in einer hybriden Welt? Generationserfahrungen in der österreichischen Literatur der letzten Jahrhundertwende – Paulus Hochgatterer, Kathrin Röggla, Arno Geiger, [w:] Zwischen Aufbegehren und Anpassung. Poetische Figurationen von Generationen und Generationserfahrungen in der österreichischen Literatur*, red. J. Drynda, Peter Lang, Frankfurt/M. 2011, s. 269–282.

¹⁶ Por. J. Ławnikowska-Koper, *Auf den Spuren der 'Neuen Bürgerlichkeit' in Arno Geigers Roman „Alles über Sally“*, „Colloquia Germanica Stetinensia” 2014, nr 23, s. 53–73.

¹⁷ A. Geiger, *Der alte König in seinem Exil*, Carl Hanser Verlag, München 2011; wydanie polskie: *Stary król na wygnaniu*, przekł. K. Niedenthal, Wydawnictwo „Świat Książki”, Warszawa 2013.

i Friedrich Hölderlin-Preis der Stadt Bad Homburg. Rok później natomiast odebrał jedną z najważniejszych austriackich nagród w dziedzinie kultury: Preis der Österreichischen Industrie – Anton Wildgans, którą w przeszłości uhonorowano tak wybitnych autorów, jak m.in. Ingeborg Bachmann (1971), Ernst Jandl (1982), Michael Köhlmeier (1996) i Robert Gstrein (2013).

Wygnanie „starego króla”

Zapytany przez dziennikarzy magazynu „Spiegel online” o tytuł swego utworu autor wskazuje na bezpośrednią inspirację sceną z powieści Virginii Wolf *Do latarni morskiej* (1927), w której pisarka przywołuje swoją intymną relację z ojcem. Także austriacki pisarz wprowadza czytelnika do świata bardzo osobistych przeżyć, opisując swoje odczucia i reakcje związane z oswojeniem się z chorobą ojca i czas z nim spędzony. To oś narracji, która meandruje pomiędzy krainą przeszłości, teraźniejszości, otwierając się na przyszłość¹⁸. Czytelnik poznaje Augusta Geigera w chwili, gdy opieka domowa nad tracącym samodzielność mężczyzną (rocznik 1926) była jeszcze możliwa, a żegna go jako pacjenta domu opieki, jednego spośród wielu pensjonariuszy. Z perspektywy syna dowiadujemy się o kolejach losu Augusta, przedstawiciela swojego pokolenia, chłopskiego syna z Vorlarbergu, który nie spełnił swych marzeń o edukacji (chciał studiować), bo jak wielu innych został żołnierzem II wojny. Ranny, zbiegły ze szpitala w Bratysławie dotarł do domu, gdzie już po wojnie poślubił młodą dziewczynę z tej samej wioski. I jak to było przyjęte, nie miłość, lecz życiowy pragmatyzm i konieczność stawienia czoła obowiązkowi cementowały związek, dopóki były w nim dzieci i codzienne zadania. W swojej miejscowości piastował od roku 1952 urząd sekretarza gminy, a później sprawował liczne funkcje społeczne.

Potrzeba ojca, by wieść spokojne, niczym niezakłócone życie popchnęła go w stronę bezpiecznej urzędniczej egzystencji, a także pod skrzydła przeróżnych wiejskich stowarzyszeń. Był członkiem założycielem klubu piłki nożnej, w którym grał jako prawy pomocnik. Prowadził grupę teatralną i zainscenizował *Galganacha* Nestroya. Śpiewał również w kościelnym chórze, do którego należały prawie same kobiety¹⁹.

Po latach żona opuściła dość despotycznego Augusta, wiedzioną marzeniami o samorealizacji, nie tracąc jednak całkiem kontaktu z mężem. Dorosłe już dzieci odwiedzały ojca w domu rodzinnym, coraz częściej irytując się jego postępującą nie-

¹⁸ Zawarte w oryginale tytułu słowo „Exil” przywołuje na myśl książkę *Alter als Exil: zur gesellschaftlichen Ausgrenzung des alten Menschen*, której autor Jean-Pierre Junker jako jeden z pierwszych wskazuje na negatywne społeczne implikacje starości, m. in. wykluczenie. Wydaje się, że Geiger nawiązuje w tytule do opracowania szwajcarskiego socjologa. Por. tenże, *Alter als Exil: zur gesellschaftlichen Ausgrenzung des alten Menschen*, Benziger, Zürich – Einsiedeln – Köln 1973 (= *Kritische Texte*, Band 13).

¹⁹ A. Geiger, *Stary król na wygnaniu*, s. 78.

doleżnością, zarzucając mu gnuśność i brak samodyscypliny. Czas ten powróci w refleksji jako „gra w kotka i myszkę”, w której myszką był ojciec, i myszkami były też jego dzieci, kotem zaś przebiegła choroba. I te właśnie momenty nierozumienia posłużyły Geigerowi do zadania jednego z centralnych pytań tekstu: kiedy zaczęła się choroba? Czy można było rozpoznać ją wcześniej? Jako jedno z czworga dzieci Augusta Arno Geiger wspomina chwile złości i zniechęcenia wobec starzejącego i coraz bardziej oddalającego się ojca. Perspektywę oceny zachowań syna zmieniła diagnoza lekarska. W nieuchwytny dla samego autora sposób wyzwoliła w nim (także w innych członkach rodziny) pokłady czułości i cierpliwości.

Dla mojego ojca choroba Alzheimera nie jest na pewno wygraną, ale dla jego dzieci i wnuków stanowi pewną naukę. Do zadań rodziców należy również nauczanie dzieci czegoś nowego²⁰.

Pisarz przebywając z ojcem, którego pamięć i świadomość sytuacji nieuchronnie zanikały, zbudował z nim niezwykle intymną więź. W opisywanych scenach, fragmentach rozmów, wspomnieniach bohaterem jest chory na Alzheimera August Geiger. Czytelnik po zakończeniu lektury zapamięta jednak nie szczegóły jednostkowego życia, lecz prawdę o kondycji ludzkiej. Recenzentka „Frankfurter Allgemeine Zeitung” konstatuje:

Arno Geiger, pisząc swą książkę, stworzył o wiele więcej niż tylko portret swojego ojca, mężczyzny, którego wyjątkowość objawiła się dopiero na granicy zmierzchu²¹.

Lovenberg słusznie zauważa, że ta opowieść jest głęboką, pełną charakteru i uniwersalną polemiką z tym, co dotyczy wszystkich nas: starością i chorobą, ojczyzną i rodziną. Geiger, nie upiększając niczego i niczego nie ukrywając, uczynił z chorego ojca figurę na miarę literackich bohaterów i tak oto „oddal swemu królowi w posiadanie królestwo, w którym nie tylko ten będzie mógł z godnością się starzeć, ale będzie też mógł być szalony”²². Dokonał tego w dwunastu mini-rozdziałach oddzielonych od siebie zapisanymi w tekście kursywą autentycznymi dialogami z ojcem. Ta konstrukcja nie jest przypadkowym zapisem, wręcz przeciwnie – to w niej uwidacznia się literacka wartość tekstu. Analiza pierwszych zdań pozwala na wyłonienie czterech kluczowych strategii narracji w utworze *Stary król na wygnaniu*. Biografia, opis choroby, komentarz cywilizacyjny, refleksja poetycka – to cztery poziomy tekstu Geigera, utrzymywane przez autora w nieustannym balansie wokół osi, jaką stanowi centralna dla problematyki utworu rozmowa z ojcem. Zdaje się ona być podróżą, której kolejne stacje przybliżają jej uczestników do ostatecznego celu. W kolejności są nimi: przemijanie czasu, dzieciństwo, stosunek do rzeczy, przyjemności życia, sens życia, zmęczenie, strach/lęk, odchodzenie, starość²³.

²⁰ Tamże, s. 136.

²¹ F. Lovenberg, *Wenn einer nichts weiß und doch alles versteht*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” nr 29, z 4.02.2011, s. 32 (tłum. własne).

²² Tamże (tłum. własne).

²³ Por. A. Geiger, *Stary król na wygnaniu*, s. 173.

Książka Arno Geigera wpisuje się we współczesny dyskurs o starości.²⁴ Autor ukazuje starość jako część codzienności i kolejny etap życia. Podkreśla, że bycie starym jest tak samo życiem, jak bycie młodym czy dojrzałym, zmieniają się tylko okoliczności i możliwości, a jeśli pojawia się choroba, zmienia się także jakość życia. Uczestnicząc w zmaganiach pisarza – syna starego już ojca – z oswojeniem nowej sytuacji, czytelnik doświadcza autorefleksji na temat własnej egzystencji, uświadamia sobie nieuchronność upływu czasu. To, co dotąd Nieliterackie, niespektakularne, czyli zwyczajna starość, ujawnia się w nienachalnym przypomnieniu jako *conditio humana*.

Starość jako ostatni etap życia jest formą kultury, która stale się zmienia i trzeba się jej uczyć wciąż na nowo. I jeśli ojciec nie może już nauczyć swoich dzieci niczego więcej, to może im przynajmniej pokazać, co to znaczy być starym i chorym. Na tym także, przy spełnieniu pewnych założeń, mogą polegać role ojca i dziecka. Ponieważ odwet na śmierci można wziąć tylko za życia²⁵.

Słusznie ubolewa więc Bernd Blaschke nad brakiem rzetelnych, pogłębionych studiów na temat historycznego obrazu starości w literaturze i sztuce²⁶. Dysfunkcyjność poznawcza i zniedołężnienie są najbardziej rozpoznawalnymi i najczęstszymi obrazami starości. W warstwie zewnętrznej jest tak i u Geigera, jednak w jego przypadku bardziej uzasadniona jest przytoczona na wstępie opinia Vedder/Willer o performatywnym ładunku literackich przedstawień starości. Wykluczający stereotyp na temat starości zyskuje w jego tekście nowy wymiar i oddziałuje jak lustro na wszystkich, którzy chętnie ominęliby oglądanie dementywnego starca. Dzieje się to właśnie na skutek postępującej niepamięci Augusta Geigera, za sprawą której staje się tytułowym „starym królem na wygnaniu”.

Jego nowy status otwiera kolejny wieloaspektowy kontekst kształtujący dyskurs o chorobie w literaturze. Novalis dostrzegał w chorobie formę indywidualizacji („Die Krankheit gehört zur Individualisierung”)²⁷. Literackie obrazy choroby wpisują się w tę prawdę. Martin Ebel w artykule poświęconym motywowi choroby i cierpienia w literaturze konstatuje, że pozostając przy utworach powstałych w ciągu ostatnich stu lat, spotykamy obrazy epidemii (Albert Camus, Jean Giono – cholera), które przez lęk i przerażenie miały nawoływać do poprawy, ale także obrazy gruźlicy czy melancholii służące idealizacji bohatera (z czym zrywa w *Czarodziejskiej Górze* Tomasz Mann). Często jednak choroba – jak u Thomasa Bernharda – służyła ukazaniu depersonalizacji, utraty autonomii. Pacjent i jego izolacja stwarzały auto-

²⁴ Ważną cezurę wyznaczyła w nim Simone de Beauvoir esejem z 1970 r. zatytułowanym *O starości*, a współcześnie nowych impulsów dostarczają m.in. prace Kathleen Woodward, która zajmuje się obrazami starości pod kątem psychoanalizy. Por.: K. Woodward, *Aging and Its Discontents: Freud and Other Fictions*, Indiana University Press, Indianapolis 1991.

²⁵ A. Geiger, *Stary król na wygnaniu*, s. 136.

²⁶ Por. B. Blaschke, *Altersphantasien in modernistischer Literatur*, s. 42.

²⁷ Novalis, *Bruchstücke medizinischer Enzyklopädistik*, [w:] tegoż, *Fragmente*, Kapitel 11, źródło: gutenberg.spiegel.de/buch/fragmente-6618/11, [stan z 6.06.2013].

rom możliwość analizy mikroświata pacjenta. Z czasem obraz choroby zaczął służyć swoistej edukacji czytelnika. Nagroda Deutscher Buchpreis 2009 dla Kathrin Schmidt za książkę *Du stirbst nicht* i nagroda Lipskich Targów Książki 2012 dla Davida Wagnera za *Leben*, w której pisze o transplantacji wątroby, wyznaczają nowe standardy pisania o chorobie²⁸. Jedną z inspiracji autorów jest esej Susan Sonntag *Choroba jako metafora*. Autorka pisze w nim:

Choroba jest nocną półkulą życia, naszym bardziej uciążliwym obywatelstwem. Od dnia narodzin każdy z nas posiada bowiem jakby dwa paszporty – przynależy zarówno do świata zdrowych, jak i do świata chorych. I choć wszyscy wolimy przyznawać się tylko do lepszego z tych światów, prędzej czy później, chociażby na krótko, musimy uznać również nasz związek i z tym drugim²⁹.

Powyższy kontekst obejmuje także dyskurs poświęcony demencji i chorobie Alzheimera. Gdyby w utworze *Stary król na wygnaniu* nie chodziło o ojca pisarza, a jego bohater byłby fikcyjny, można by zarzucić Geigerowi niemal pisarstwo interwencyjne. Tymczasem jego utwór broni swej literackości, łącząc walory etyczne i estetyczne.

Recepcja książki *Stary król na wygnaniu* w obszarze niemieckojęzycznym i w Polsce

Pojawienie się nowej książki Arno Geigera na niemieckojęzycznym rynku wydawniczym natychmiast zostało zauważone i w ślad za nią we wszystkich ważnych czasopiśmie i magazynach, w rubrykach poświęconych literaturze, pojawiły się jej omówienia i dłuższe recenzje. Równoległe do wersji drukowanych opublikowano je także w internetowych wydaniach konwencjonalnych mediów. Nie wszyscy recenzenci i krytycy są zgodni w ocenie utworu Geigera, wszyscy jednakże wskazują na kontekst innych współczesnych książek podejmujących temat starości, choroby i demencji. Najbardziej oczywistym tytułem jest tu książka Tilmana Jensa *Demenz: Abschied von meinem Vater* z roku 2009. W odróżnieniu od tekstu Geigera eksponuje ona raczej postać syna i temat rozliczenia z przeszłością. Syn wybitnego niemieckiego germanisty i pisarza Waltera Jensa forsuje w swej książce tezę o świadomym wyborze przez ojca „niepamięci” jako strategii ucieczki przed dręczącymi go wspomnieniami z czasów nazistowskich³⁰. Christopher Schmidt, podkreślając podobieństwa między książką Geigera i esejem Jonathana Franzena *Das Gehirn meines Vaters*

²⁸ Por. M. Ebel, *Schreiben gegen das Leiden*, „Tagesanzeiger” z 6.06.2013, www.tagesanzeiger.ch/kultur/Schreiben-gegen-das-Leiden/story/18411062, [stan z 6.06.2013].

²⁹ S. Sonntag, *AIDS i jego metafory*, PIW, Warszawa 1999, s. 47–49.

³⁰ J. Schmidt, *Falsche Idylle*, „Süddeutsche Zeitung.de”, www.sueddeutsche.de/kultur/arno-geiger-der-alte-koenig-in-seinem-exil-falsche-idylle-1.1058426 [stan z 18.09.2014].

polegające na swoistej integracji i konsolidacji rodziny, rodzeństwa wobec choroby ojca, wskazuje na istotne i dość oczywiste różnice formalne, przyznając Franzenowi ocenę bardziej dojrzałego narratora, a samej książce wyższą wartość literacką³¹. Ocenę tę niezależnie od porównania obu książek podtrzymuje Ulrich Stock z „Die Zeit”, kwestionując wysoką pozycję książki Geigera na liście bestsellerów w kategorii beletrystyki. Według recenzenta poziom fikcjonalności jest u Geigera zbyt mały, by można było mówić o powieści, w zupełności jednak wystarczy jak na „prawdziwie idylliczny pamflet na temat współczesności”³². Ta kąśliwa uwaga odnosi się z całą pewnością do zdania z książki, którego sam autor, gdyby istniała taka możliwość, drugi raz by w niej nie umieścił (odnosi się do tego w jednym z wywiadów). Brzmi ono następująco: „Rozmowa o alzheimerze jest rozmową na temat choroby naszego stulecia”³³. To gładkie i brzmiące jak slogan z audycji popularnonaukowej zdanie nie może być jednak podstawą do oceny całego tekstu Geigera. Ten jest bowiem o wiele bardziej złożony i nawet jeśli, jak zarzucają krytycy, autor potraktował w nim ojca jak materiał i zinstrumentalizował jego chorobę (w domyśle: na potrzeby napisania kolejnego bestsellera), to produkcji tej towarzyszy wartość dodana, warta lektury, głównie dzięki temu, że wpisuje się w wiele innych współczesnych dyskursów. Refleksja po lekturze książki dotyczy starości, demencji i choroby Alzheimera, a także – nieustająco – kondycji rodziny. We wcześniejszych książkach austriackiego pisarza pojawiają się ważne z punktu widzenia opisu współczesności i charakterystyczne dla niej tropy z zakresu antropologii kultury i cywilizacji: hybrydyzacja świata, polifunkcjonalność osobowości – wielowątkowość życiowych scenariuszy, emancypacja w praktyce neoliberalnej rzeczywistości. Rodzina była w większości z tych utworów celowym i ogniskującym podejmowany aspekt życia bohaterów punktem odniesienia. Teraz także istnienie więzi rodzinnych nadaje sens problematyce i ukazuje jej społeczną skalę. Do tych walorów tekstu austriackiego prozaika odwołują się opisy książki na niemieckich portalach księgarń internetowych oraz na uznanych portalach czytelniczych „www.perlentaucher.de” czy poczytnym blogu literackim „www.dieterwunderlich.de”. Ocena uzyskana przez książkę Geigera to średnio 4,8 na 5 punktów (tu przykład portalu „Amazon” na podstawie 272 recenzji, co jest liczbą ponadprzeciętną). Wpisy na forach i komentarze użytkowników nie pozostawiają wątpliwości, że autor dotknął „jądra ciemności”, napisał książkę potrzebną i oczekiwaną. W tym kontekście należy zauważyć jednoczasowość podejmowania tematu starości i demencji we wszystkich bodaj formach wypowiedzi artystycznej, równocześnie w wielu krajach niezależnie od siebie. Przypomnieć można amerykańskich autorów Stewarta O’Nana *Emily allein*, *Abschied von Chautauqua* z roku 2002 (do 2014 nie przetłumaczo-

³¹ Sam Geiger dystansuje się od powinowactw. W wywiadzie udzielonym „Der Tagesspiegel” z 2.02.2011 zaprzecza, że czytał książki Tilmana Jensa i Katharin Hackers *Die Erdbeeren meiner Mutter*. Przyznaje się do lektury eseju Franzena, ale podkreśla, że ten go nie zainteresował. www.tagesspiegel.de/kultur/interview-arno-geiger-auch-das-glueck-gehoert-zur-demenz/3888748.html [stan z 18.09.2014].

³² U. Stock, *Material Vater*, „Die Zeit” 2011, nr 8, tłum. własne.

³³ A. Geiger, *Stary król na wygnaniu*, s. 58.

nych jeszcze na polski), Nicole Krauss *Wielki dom* (tłumaczenie polskie Maciejka Mazan 2011). Do polskiej kinematografii temat wprowadziła w 2007 r. Dorota Kędzierzawska filmem *Pora umierać*, ze świetną rolą nagrodzonej Danuty Szaflarskiej³⁴. W oscarowym filmie *Miłość* Michaela Hanecke'a³⁵ oprócz tytułowego uczucia równoprawnym tematem jest starość i starzenie się. Wydaje się, że Arno Geiger posiada społeczny słuch i publicystyczne zacięcie, wszystkie jego książki wypływają z doświadczenia współczesności i są zaproszeniem do refleksji nad nią.

Kolejnym etapem recepcji dzieła literackiego jest jego obecność w dyskursie naukowym. Na tym polu nie ma jeszcze zbyt wielu przykładów omówień książki Arno Geigera *Stary król...* Na tym większą uwagę zasługuje publikacja Christiny Dehler: *Vergessene Erinnerungen. Alzheimer-Demenz in Martin Suters „Small World” und Arno Geigers „Der alte König in seinem Exil”*³⁶, w której autorka dokonuje rzetelnej analizy porównawczej obu tekstów. Zwraca uwagę na ich odmienność i stawia tezy na temat wpływu wyboru gatunku na sposób przedstawienia tematu, a także na wybór i postawę narratora jako czynniki organizujące materię literacką.

W Polsce przyjęcie książki Arno Geigera nie jest tak ożywione jak w krajach niemieckojęzycznych, mimo że recepcja literatury austriackiej ma w Polsce długą tradycję. Tradycję dyskursu o Austrii, jej duchowości i dziedzictwie kulturowym stworzyło i pielęgnowało środowisko poznańskie, warszawskie, wrocławskie i łódzkie. Prace profesora Stefana Kaszyńskiego, Huberta Orłowskiego, Krzysztofa A. Kuczyńskiego, Karola Sauerlanda, Edwarda Białka, Lucjana Puchalskiego stanowią trzon refleksji, które przeniknęły także do prac polonistów piszących o literaturze austriackiej. Dla wszystkich badających dziś ten temat niebagatelne znaczenie ma wydana przez oficynę Atut *Literatura austriacka w Polsce w latach 1980–2008. Bibliografia adnotowana* pod redakcją Edwarda Białka i Katarzyny Nowakowskiej, zwięźcąca akrybiczną pracę ponad dwudziestoosobowego zespołu badaczy. Dorota Szczęśniak w podsumowaniu swej recenzji tego wartościowego tomu, zatytułowanej *Od Achleitnera po Zweiga – trzy dekady literatury austriackiej w Polsce*, pisze:

Skalę recepcji literatury obcojęzycznej określać musi zatem zarówno liczba przekładów, jak i obecność recenzji, krytycznych komentarzy, opracowań, czy adaptacji skierowanych nie tylko do fachowców, ale też do szerszego grona odbiorców. Tym mierzyć trzeba siłę oddziaływania literatury na kulturę innego kraju³⁷.

³⁴ Film *Pora umierać* (2007), reżyseria Dorota Kędzierzawska, Polska Nagroda Filmowa „Orzeł” 2008 dla Danuty Szaflarskiej za główną rolę kobiecą.

³⁵ Film *Amour*, tytuł polski *Miłość* (2012), reżyseria Michael Haneke, Oskar 2013 za najlepszy film niemieckojęzyczny, w roku 2012 liczne nagrody filmowe: Złota Palma, BAFTA, Złoty Glob, Orzeł, Cezar.

³⁶ Ch. Dehler, *Vergessene Erinnerungen: Alzheimer-Demenz in Martin Suters „Small World” und Arno Geigers „Der alte König in seinem Exil”*, Bamberg: Univ. of Bamberg Press, 2013 (Bamberger Studien zu Literatur, Kultur und Medien; 6).

³⁷ D. Szczęśniak, *Od Achleitnera do Zweiga – trzy dekady literatury austriackiej w Polsce*, „Przekładaniec”. Półrocznik Katedry UNESCO do Badań nad Przekładem i Komunikacją Międzykulturową UJ. Kraków 2011, 2/2009-1/2010, nr 22–23, s. 320–326.

Wnikliwa analiza świadectw recepcji literatury austriackiej skłoniła krakowską badaczkę do istotnych uwag na temat relacji między kulturą austriacką a polską w kontekście historycznych uwarunkowań i intelektualnej tradycji. Wskazując na grono wybitnych tłumaczy, którzy wprowadzili austriackich autorów do kanonu (ze wskazaniem na prekursorów takich jak Bruno Schulz): Sławomira Blauta, Alicję i Jacka Burasów, Krzysztofa Lipińskiego, Monikę Muskałę, Edytę Sicińską, podkreśliła wagę przekładu dla podjęcia pełnego dialogu z tekstem. Uwagi te dotyczą także książki *Stary król na wygnaniu*, którą polski czytelnik poznał dzięki dobremu tłumaczeniu Karoliny Niedenthal. W polskiej recepcji utworu Geigera dominują omówienia i recenzje na portalach księgarń internetowych i blogach czytelniczych, m.in. przez Bartosza Raducha dla „Kuriera Literackiego”, „Radia Aktywnego” i „Świata Książki”. Młody recenzent zwraca uwagę na podjęcie przez austriackiego autora tematów starości i choroby, odnosząc je do kontekstu „gerontologizacji Europy”. Uznając zalety stylu Geigera i wskazując na trafność właśnie eseistycznego ujęcia narracji, Raduch zwraca uwagę na ważne z punktu widzenia współczesnego europejskiego czytelnika założenie książki:

Książka jest opisem starań, które Tonu Judt określał jako *pensjonat pamięci* – tworzeniem sfery, w której zbierają się wszystkie, najważniejsze z subiektywnego punktu widzenia, informacje. Zbiór ten staje się skarbnicą opowieści o historii – zarówno o tej *małej*, jak i *wielkiej*. Opowieści te mają szczególnie posmak – pojawia się tu historia o *dobrym Niemcu* w kontekście drugiej wojny. Z drugiej strony – wspomnienia ojca bohatera pokazują, jak bardzo relatywne jest to, co rozumie się przez *prawdę historyczną*. Z jednej strony jest kwestia narracji, czyli subiektywizmu przedstawienia; z drugiej – wskazanie na kwestię zapominania – wszak jeden element układanki może diametralnie zmienić znaczenie opowieści³⁸.

Autorką recenzji książki na portalu „Onet. Książki” jest Bernardetta Darska, w której ocenie to utwór wart lektury nie tylko ze względu na cywilizacyjną aktualność, ale i swój ontologiczny wymiar. Według Darskiej Geiger:

[w] bardzo wzruszający sposób pokazuje, jak utrata pamięci może rozdzielić ojca i syna, by po zaakceptowaniu tego trudnego faktu na nowo ich połączyć. Na innych, oczywiście, zasadach, ale autor intrygująco rekonstruuje i redefiniuje swoje relacje z tym, który go wychował, a teraz sam potrzebuje życiowego przewodnika. Choroba ojca staje się okazją do zmierzenia się z ograniczeniami umysłu i ciała, daje też pretekst do poznania jego biografii, odslania inny sposób wychowania tego, który jest stary, i tego, który jest jego potomkiem³⁹.

Recenzja Darskiej, której źródłem jest prowadzony przez nią blog, jest z niewielkimi modyfikacjami cytowana przez inne portale poświęcone czytelnictwu i literaturze, m.in. „granice.pl. wszystko o literaturze”⁴⁰, i mogła mieć wpływ na postawy czytelnicze, co wynika z analizy wpisów i komentarzy. W ocenie 30 czytelników na portalu „Onet. Książki” utwór Geigera uzyskał ocenę 6,77/10, przy czym aż 8 osób

³⁸ Źródło: kurierliteracki.blogspot.com/2013/03/arno-geiger-stary-król-na-wygnaniu.html [stan z 6.06.2014].

³⁹ Źródło: ksiazki.onet.pl/recenzje/recenzja-stary-król-na-wygnaniu-arno-geiger/264z7 [stan z 6.06.2014].

⁴⁰ Źródło: www.granice.pl/ksiazka,stary-król-na-wygnaniu,282537 [stan z 6.06.2014].

poświęciło mu dłuższe komentarze, w których powtarzało się określenie: „wyjątkowo wzruszająca, mądra historia”. W II programie Polskiego Radia, w audycji „To się czyta” z 28 stycznia 2014 przygotowanej przez Elżbietę Łukomską książka prezentowana była w kontekście jej społecznego wymiaru, a fragmenty czytał popularny aktor teatralny i filmowy Redbad Klijnstra. Przez kolejne dni „Dwójka” emitowała dyskusję wokół książki z udziałem m.in. tłumaczki Karoliny Niedenthal i neuropsycholożki Natalii Gawron, moderowaną przez redaktor Hannę Marię Gizę. O tym, że temat podejmowany w książce Geigera jest społecznie istotny, świadczy artykuł opublikowany w kwietniu tego roku przez Dorotę Romanowską w „Newsweeku”, wywołany przez lekturę powieści *Motyl Lisy Genovy*⁴¹. Poza podstawowym obiegiem krytycznym nie ma *bis dato* omówień twórczości książki *Stary król na wygnaniu* w polskich pracach naukowych. Należy się jednak spodziewać, że luka ta nie będzie istniała długo.

Twórczość Arno Geigera jest coraz częściej przedmiotem refleksji naukowej polskich badaczy, a to za sprawą jego coraz wyraźniejszej obecności w literackim krajobrazie współczesnej Austrii. Sama książka jest swoistym *signum tempora*, odwołując się do wielowiekowej tradycji ukazywania obrazu starości w literaturze, włącza do niej wątek rozważań o demencji. Czyni to w sposób zmuszający czytelnika do zajęcia stanowiska, nie tylko wobec kontynuacji bądź przerwania tradycji historyczno-literackiej, ale także jako potencjalnego bohatera opowiedzianej historii, mieszkańca Europy w XXI wieku, którego średnia oczekiwana długość życia co dziesięć lat wydłuża się o kolejny rok.

W czasach nieuzasadnionego przekonania wielu ludzi o omnipotencji nowych technologii i wynikających z tego nieograniczonych możliwościach postępu, książka Arno Geigera wywołuje u czytelnika refleksję nad kruchością ludzkiej egzystencji. Trafnie podsumowała to w swej recenzji Bernardetta Darska:

Pożegnaniu ciągle więc towarzyszy poznanie. I właśnie ta, nielatwa zapewne, strategia przetrwania wydaje się najważniejsza. Pokazuje bowiem, że „odchodzić” nie znaczy tak naprawdę „zniknąć całkowicie”⁴².

⁴¹ L. Genova. *Still Alice* 2011, wydanie niemieckie *Das Leben ohne Gestern*, w tłumaczeniu Veroniki Dünninger. Za pierwszoplanową rolę żeńską w ekranizacji powieści pod tym samym tytułem Julien Moore otrzymała w 2014 r. filmowego Oscara. Wysoka ocena kapituły amerykańskiej Akademii Filmowej w pełni pokrywa się z bardzo dobrym przyjęciem filmu przez publiczność.

⁴² B. Darska, *Czy da się uchwycić ten moment? (A. Geiger: Stary król na wygnaniu)*, źródło: bernadettadarska.blog.onet.pl/2013/02/02/czy-da-sie-uchwycic-ten-moment-a-geiger-stary-król-na-wygnaniu/[stan z 6.06.2015].

Bibliografia

- Bachmeier H., *Späte Jahre – Das Alter in der Literatur*, „Online Zeitung für Generationen”, źródło: www.senline.net/index.php?page=322.
- Blaschke B., *Altersphantasien in modernistischer Literatur. Wie Eliot, Proust und Svevo durch Vergrüßungs-Visionen die Literatur erneuerten*, „fundiert. Das Wissenschaftsmagazin der FU Berlin” 2004, nr 1.
- Caspari R., *Jak wydłużało się życie*, „Świat Nauki” 2011, nr 9 (241).
- Czyż A., *Na starość. Szkice o literaturze przełomu tysiącleci*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2011.
- Darska B., *Czy da się uchwycić ten moment? (A. Geiger: Stary król na wygnaniu)*, źródło: www.bernadettadarska.blog.onet.pl/2013/02/02/czy-da-sie-uchwycic-ten-moment-a-geiger-stary-krol-na-wygnaniu.
- Dehler Ch., *Vergessene Erinnerungen: Alzheimer-Demenz in Martin Suters „Small World” und Arno Geigers „Der alte König in seinem Exil”*, Bamberg: Univ. of Bamberg Press, 2013 (Bamberger Studien zu Literatur, Kultur und Medien; 6).
- Ebel M., *Schreiben gegen das Leiden*, „Tagesanzeiger”, źródło: www.tagesanzeiger.ch/kultur/Schreiben-gegen-das-Leiden/story/18411062 [stan z 6.06.2014].
- Geiger A., *Stary król na wygnaniu*, przekł. K. Niedenthal, Wydawnictwo „Świat Książki”, Warszawa 2013.
- Haller M., „Ageing trouble”. *Literarische Stereotype des Alter(n)s und Strategien ihrer performativen Neueinschreibung*, [w:] *Altern ist anders*, red. IFG, (= ALTERnativen. Schriftenreihe des InitiativForum Generationenvertrag, Bd. 1.), LIT Verlag, Münster 2004.
- Haller M., *Die ‚Neuen Alten‘? Performative Resignifikation der Alterstopik im zeitgenössischen Reifungsroman*, [w:] *Alterstopoi. Das Wissen von den Lebensaltern in Literatur, Kunst und Theologie*, red. Th. Fitzon i in., De Gruyter, Berlin, New York 2009.
- Haller M., „Umwürdige Greisinnen”. *„Ageing trouble” im literarischen Text*, [w:] *Alter und Geschlecht. Repräsentationen, Geschichten und Theorien des Alter(n)s*, red. H. Hartung, transcript Verlag, Bielefeld 2005.
- Junker J.-P., *Alter als Exil: zur gesellschaftlichen Ausgrenzung des alten Menschen*, Benziger, Zürich – Einsiedeln – Köln 1973 (= *Kritische Texte*, Band 13).
- Ławnikowska-Koper J., *Polyvalentes Ich in einer hybriden Welt? Generationserfahrungen in der österreichischen Literatur der letzten Jahrhundertwende – Paulus Hochgatterer, Kathrin Röggla, Arno Geiger*, [w:] *Zwischen Aufbegehren und Anpassung. Poetische Figurationen von Generationen und Generationserfahrungen in der österreichischen Literatur*, red. J. Drynda, Peter Lang, Frankfurt a.M. 2011.
- Ławnikowska-Koper J., *Auf den Spuren der ‚Neuen Bürgerlichkeit’ in Arno Geigers Roman „Alles über Sally”*, „Colloquia Germanica Stetinensia” 2014, nr 23.
- Lovenberg F., *Wenn einer nichts weiß und doch alles versteht*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” nr 29, z 4.02.2011.

- Minois G., *Historia starości. Od antyku do renesansu*, przeł. K. Marczevska, Wydawnictwo Marabut, Warszawa 1995.
- Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa. *Diagnoza i program działania*, PAN, Komitet Prognoz „Polska 2000 plus”, Warszawa 2008.
- Rybakiewicz A., *Znaczenie choroby w życiu człowieka (aspekt etiologiczny, epistemologiczny i aksjologiczny)*, „Piel. Zdr. Publ.” 2013, nr 3.
- Schmidt J., *Falsche Idylle*, „Süddeutsche zeitung.de”, źródło: www.sueddeutsche.de/kultur/arno-geiger-der-alte-koenig-in-seinem-exil-falsche-idylle-1.1058426 [stan z 6.06.2014].
- Seidler M., *Figurenmodelle des Alters in der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*, Narr Verlag, Tübingen 2010.
- Sontag S., *AIDS i jego metafory*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1999.
- Stock U., *Material Vater*, „Die Zeit” 2011, nr 8.
- Stomma L., *A jeśli było inaczej... Antropologia historii*, Wyd. Sens, Poznań 2008.
- Szczeńsiak D., *Od Achleitnera do Zweiga – trzy dekady literatury austriackiej w Polsce, „Przekładaniec”*. Półrocznik Katedry UNESCO do Badań nad Przekładem i Komunikacją Międzykulturową UJ. Kraków 2011. 2/2009-1/2010. Nr 22–23.
- Thane P. (red.), *Das Alter. Eine Kulturgeschichte*, przekł. z angielskiego D. Oetzmann i H.M. Langer, Primus Verlag, Darmstadt 2005.
- Vedder U., Willer S., *Alter und Literatur. Einleitung*, „Zeitschrift für Germanistik”, Neue Folge XXII, 2012 nr 2, red. U. Vedeer, S. Mortus et al., Peter Lang, Frankfurt a. M. 2012, [dx.doi.org/10.3726/92136_255](https://doi.org/10.3726/92136_255).
- Woodward K., *Aging and Its Discontents: Freud and Other Fictions*, Indiana University Press, Indianapolis 1991.
- Zych A., *Przekraczając 'smugę cienia'. Szkice z gerontologii i tanatologii*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2013.
- Zych A.A. (red.), *Poznać, zrozumieć i zaakceptować starość. Wybór materiałów konferencyjnych*, Over Group, Łask 2012.
- www.ksiazki.onet.pl/recenzje/recenzja-stary-krol-na-wygnaniu-arno-geiger/264z7.
- www.kurierliteracki.blogspot.com/2013/03/arno-geiger-stary-krol-na-wygnaniu.html.
- www.granice.pl/ksiazka,stary-krol-na-wygnaniu,282537.
- www.tagesspiegel.de/kultur/interview-arno-geiger-auch-das-glueck-gehört-zur-demenz/3888748.html.